

BRINA MALNAR*

Sistem socialne politike – konceptualizacija regulativnih načel

V tej razpravi je obravnavana konceptualizacija *možnosti regulacije* (korekcije) *neenakosti* v sistemu socialne politike. Težišče je na evalvacijski analizi različnih tipov enakosti kot možnih socialnoizenačevalnih regulativnih načel, predvsem z vidika njihove uporabnosti oziroma možnosti operacionalizacije. Poudarek je zlasti na analizi dveh variant načela enakosti možnosti, katere namen je opozoriti na ključno vlogo *startnih razlik* pri pojasnjevanju neenakosti izida na eni strani ter na omejene možnosti korekcije teh razlik na drugi.

* * *

Za teoretično evaluacijo pomembnih regulativnih načel socialne politike tukaj zadostuje splošna opredelitev sistema socialne politike kot mreže ukrepov znotraj političnega sistema, katerih cilj je neka stopnja socialnega izenačevanja ali demarginalizacije. Sistem socialne politike bi bil tako znotraj teorije sistemov lahko opredeljen kot podsistem političnega sistema. Čeprav je namreč določena mreža regulativnih ukrepov socialne politike tudi rezultat neke socialne teorije oziroma znanstvenih spoznanj, gre pri tem le za posredno učinkovanje. *Programi in ukrepi socialne politike so – predvsem z vidika hierarhizacije ciljev in dodeljevanja sredstev – podvrženi merilom politične evalvacije*, tudi če gre znotraj političnih ciljev hkrati za operacionalizacijo nekaterih znanstvenih spoznanj.

Definicija elementa (ali z drugim izrazom ciljne skupine) nekega sistema socialne politike je odvisna od konkretnega samoopisa tega sistema. Na splošno je mogoče reči, da sistem socialne politike vključuje elemente, ki jih v svoji shemi difference opazi kot socialne probleme. Obseg pomembnega bazena elementov pa je odvisen od opisa cilja nekega sistema socialne politike. Razpon ciljev sega od socialne varnosti do egalitarističnih projektov societalnega tipa (primer: Rusova tipologija, 1990:176–185).

Dva tipa socialnopolitične regulacije

Glede na samoopis meja in ciljev je sisteme socialne politike mogoče opredeliti kot bolj ekstenzivne ali bolj pragmatične. V obeh primerih gre za odziv na socialno neenakost, a na različne načine in v različnem obsegu. S pojmom »ekspanzivni tip socialne politike« je tu mišljen tip socialne politike s široko opredelitvijo cilja, ki

* Mag. Brina Malnar, raziskovalka na Fakulteti za družbene vede

sega do poskusa odprave socialne neenakosti in ima temu primerno široko definirano ciljno populacijo. S pojmom »pragmatične« socialne politike pa je tu mišljena politika, ki se omejuje predvsem na mrežo korektivnih ukrepov »marginalne redistribucije« v korist deprivilegiranih. Marginalna redistribucija je tu pojmovana kot taka stopnja redistributivne korekcije, ki preprečuje padec pod določen prag revščine, ne omogoča pa demarginalizacije. »Pragmatična« socialna politika je torej kot tista, katere cilj ni odprava neenakosti, pač pa korekcija položaja vsakokrat najbolj izključenih skupin.

Solidarnost ima lahko kot makroregulator dokaj različna področja uporabe. Če se omeji zgolj na tisto korektivno funkcijo, ki ji pravimo demarginalizacija, je njena narava povsem drugačna kot v primeru, če se razširi njena korektivna vloga tudi na vse nezaposlene in nezaposeljive, in spet drugačna v primeru, če se razširi na vse sloje, ki imajo podpovprečni status v družbi (Rus, 1990:161). Bistveno je, da se zgodaj zavemo črte, ki ločuje stanje, v katerem skupnost sprejme dolžnost, da *preprečuje revščino* in zagotavlja minimalno raven blagostanja *od tistega, kjer si le ta prisvaja moč, da določa »pravičen« položaj vsakega posameznika* in vsakemu alocira to, kar misli, da si ta zasluži (Hayek, v: Taylor 1989:644). V prvem primeru gre predvsem za regulacijo (korekcijo) marginalizacijskih učinkov tržne alokacije nagrad, v drugem pa bi šlo za vzpostavitev celovitih mehanizmov socialnega umeščanja vsakega posameznika po nekem načelu socialne pravičnosti. Razlika med tema dvema ciljema je obenem ključna razlika med ekspanzivnim in pragmatičnim tipom socialnopolitične regulacije, kot sta opredeljena tu.

Opis ekspanzivnega tipa regulacije

Ekspanzivni tip regulacije je mogoče opredeliti kot tisti, ki podeljuje državi privilegirano vlogo organizma, ki lahko in mora omogočiti vsem državljanom pogoje za popoln razvoj osebnosti kot tudi dejansko svobodo izbire (primer OECD, 1989:163). Cilj socialne intervencije je tu široko definiran, s tem pa so nejasno definirani objekti (ciljna skupina) in meje regulacije. Zagotavljanje pogojev za »popoln razvoj osebnosti« je na primer zelo entropičen cilj, za doseganje katerega skoraj ni mogoče omejiti polja regulacije. Enako velja za vsak primer, ko se kot cilj socialne intervencije zastavlja vzpostavitev nekega mehanizma socialnega umeščanja pripadnikov posameznih socialnih skupin.

Če se kot izvor in vztrajnostni moment socialnih razlik definirajo startne neenakosti, kot na primer genetske, socioekonomske, sociokulturne, so objekt regulacije lahko vsi vidiki kakovosti življenja oziroma njihovo izenačevanje: »Dejstvo, da vsaka oseba prične življenje z nizom privatnih virov, genetskih in socialnih, pomeni, da so ob odsotnosti javnih virov priložnosti otrok precej neenake (Coleman, 1973, citat v: Green, 1988:2). Iz tega avtor sklepa, da je edini način, da se odpravijo razlike, ki izhajajo iz (socialnega) okolja, »vzeti otroka iz družine in ga postaviti v okolje, ki bo dejansko in ne le formalno enako. Druga alternativa bi bila, da bi bila »javna sredstva, namenjena za deprivilegirane, tako velika, da bi vsem otrokom zagotavljala enake priložnosti, kot jih ima otrok z največjimi privatnimi viri, kar je očitno nemogoče (v: Green, 1988:3).

Operativnost tako široko opredeljenega cilja je omejena z vidika sredstev, saj bi izenačevanje kakovosti življenja (na visoki ravni) zahtevalo njihov ogromen input. S tem ko se je težišče socialne politike preneslo s problemov socialne varnosti na

socialno blaginjo oziroma kakovost življenja, so postali socialni programi izredno dragi« (primer Švedske, Rus, 1990:94).

Možna negativna implikacija tako zastavljenega cilja (vzpostavitev mehanizma regulacije socialnega umeščanja nasploh) pa je tudi *uporaba radikalnih regulativnih strategij*, ki segajo vse do ideje socialne revolucije, ki bi pomenila ponovno dediferenciacijo socialnih sistemov in ukinjanje avtonomije institucije družine. Zato da bi posplošili optimalno raven vzgoje, so za zagovornike tega koncepta koristna izkustva skupne vzgoje zunaj družine. Optimalne možnosti je po njihovem mnenju mogoče posplošiti tako, da se izenači kakovost življenja vseh družin, ali pa tako da otroke družinam odvzamejo in jih vzgajajo kolektivno (OECD, 1989:163). R. W. Connell pa definira socialno revolucijo kot edino možno »zdravilo« za odpravo neenakosti v izobraževalnih dosežkih, ker je vzrok zanjo struktura socialnega sistema kot celote (1982, citat v: Graetz, 1988:360).

Člani francoskega Centra za raziskovanje in inovacije v šolstvu so v kritiki ekspanzivnega tipa ukrepov pri predšolskem kompenzatoričnem usposabljanju poudarili zlasti višino stroškov, ki so potrebni za uresničitev teh programov, in pa nedoločenost meja takšnega skrbstva, ki izhaja iz postavke, da je treba »zagotoviti izenačeno, stabilno, zanesljivo, kontinuirano vzgojno okolje od rojstva do dvanajstega leta starosti glede časa, mesta in oseb, ki otroka obkrožajo«. »V oči pada težnja po totalizaciji, 'nenasitnosti' te ekstenzivne strategije, ki ji ne bi smela uiti nobena situacija. Sistem bi bil odprt za dopolnjevanje, neprestano bi zahteval popravke in prilagoditve, težil bi k neskončnemu širjenju in bi sam sebi določal zakone reprodukcije« (OECD, 1989:162–176).

»Nenasitnost« ekspanzivnega modela glede inputa sredstev in njegova *nezamejnost* glede področja regulacije sta, kot rečeno, *posledica postavitve regulacije socialnega umeščanja kot cilja*. Na tej ravni se giblje že projekt demarginalizacije kot sicer najbolj omejen poskus regulacije socialnega umeščanja. *Marginalnost* (pripadnikov neke socialne skupine) se lahko znotraj koncepta družbe, diferencirane na funkcionalne sisteme, opiše kot njihova *nevklučenost* oziroma nevklučljivost (neinkluzivnost) v socialnopromotivne socialne sisteme (zlasti izobraževalnega in trg delovne sile). Kolikor je ta nevklučljivost učinek že omenjenih startnih razlik, je dejanska *demarginalizacija* projekt, ki *zahteva ustvarjanje splošnih pogojev za uspeh inkluzije* v socialne sisteme, tj. izenačevanje več vidikov kakovosti življenja. Na ravni ukrepov povečanja uspeha vključitve v kompetitivne socialne sisteme ni mogoče razlikovati projekta demarginalizacije od projekta socialnega izenačevanja.

Opis pragmatičnega tipa regulacije

Pragmatični tip socialne politike ima v primerjavi z ekspanzivnim, jasno zamejen samoopis oziroma – na ravni ukrepov in ciljnih skupine – določene meje svoje regulacije. Zaradi samoomejitve na regulacijo (najskečajnejših) primerov marginalnosti nekateri ta tip politike imenujejo tudi restriktiven (OECD, 1989:178). Z ideološkega vidika gre tu za tip regulacije, ki je blizu liberalnim in konzervativnim pozicijam, pri katerih je svoboda nadrejena enakosti (po: Rus, 1990:100).

Neokonzervativci funkcijo države blaginje omejujejo na socialno varnost. Takšna omejitev se dopolnjuje z liberalno teorijo, saj izhaja iz postulata, da je blaginja nekaj, kar spada v zasebnost posameznikov in zaradi tega ni predmet javne regulacije (Rus, 1990:103). Cilj tega tipa socialne politike torej ni demargi-

nalizacija, pač pa socialna varnost. Zato ima lahko natančno definirane ciljne skupine (na primer posameznik ali družina, ki je pod neko mejo, ki pomeni prag revščine) ter področje ukrepov regulacije (predvsem prerazdelitev sredstev v korist teh posameznikov in skupin do točke, ki zagotavlja socialno varnost).

Regulacija socialnega umeščanja z izenačevanjem več vidikov kakovosti življenja je v pragmatičnem modelu kot cilj odsotna. *Merilo uspeha* socialne intervencije tu ni demarginalizacija neke socialne skupine ali odprava neenakosti nasploh, pač pa *razlika med egalitarnejšim stanjem po redistributivni intervenciji in stanjem pred njo*, ko alokacijo socialnih nagrad regulira le trg. Namen blaginje je bil, da se zagotovi nacionalni minimum kot prag, pod katerega ne sme nihče pasti. Zaskrbljenost zaradi neuspeha države izhaja predvsem iz predpostavke, da je imela državna politika za cilj predvsem doseganje enakosti (Beveridge, v: Taylor, 1989: 650). Država doseže vsaj daleč bolj egalitarno distribucijo, kot pa je tista, ki je rezultat trga (Le Grand, v: Taylor, 1989:641).

Kolikor je socialna regulacija pragmatična – v pomenu omejenosti na korekcijo marginalizacijskih učinkov nevklučitev v socialnopromotivne sisteme – njenega cilja ni mogoče trdno določiti, pač pa je ta odvisen od vsakokratnega dogajanja v okolju. Cilj pragmatičnega tipa socialne regulacije bi bilo možno opredeliti kot vsakokratno določanje primernega ravnotežja (appropriate balance) nagrad med družbenimi razredi, nezaposlenimi in zaposlenimi, sindikati in kapitalom, delavci v državnem sektorju in drugimi (Taylor, 1989:643), torej med pripadniki obrobnih in osrednjih družbenih skupin.

Raziskovalci skupine CRESAS so pri svoji evalvaciji konkretnega primera pragmatične (z njihovim izrazom »restriktivne«) politike predšolskega kompenzatoričnega izobraževanja kot njeno slabost poudarili predvsem diskriminacijo oziroma stigmatizacijo posameznih socialnih skupin zaradi stroge selektivnosti programov (OECD, 1989:176–189).

Evalvacija slabosti obeh modelov (nizka operativnost zaradi skoraj neomejenih potreb po sredstvih ter nujnost uporabe represivnih regulativnih strategij pri ekspanzivnem modelu in stigmatizacija ozko definiranih ciljnih skupin pri »restriktivnem«) pokažejo, da je *pragmatični model na ravni razpoložljivih sredstev in obstoječe hierarhije vrednot operativnejši*. Čeprav je pri ekspanzivnem modelu socialno izenačevanje radikalno zastavljeno kot cilj, pa sam poskus operacionalizacije tega cilja na neki točki privede do kršitve načela svobode (avtonomije posameznika, družine) in s tem do prevlade načela nekvalificiranega egalitarizma.

Evaluacija enakosti kot možnega regulativnega načela

Socialna regulacija je vedno odziv na neko stopnjo neenakosti. Od samoopisa tipa socialne politike pa je odvisno, kakšna opredelitev enakosti je postavljena kot želena (korigirano) stanje glede na izhodiščno neenakost. Pomembno vprašanje tu je, katere vrste (ne)enakosti so primerna regulativna načela za socialno politiko in katere niso. Za njihovo evalvacijo je uporabljena Raejeva tipologija (ne)enakosti (Rae in drugi, v: Rus, 1990: 116–123).

Enakost, pri kateri je subjekt enakosti individualen

O enostavni individualni enakosti govorimo, če upoštevamo samo eno lastnost (na primer splošna volilna pravica), o kompleksni individualni enakosti pa, če se upošteva več razsežnosti (na primer kronično bolan nezaposleni moškega spola) (v: Rus, 1990:116).

Enostavna individualna enakost ustreza partikularnemu načelu vključitve v funkcionalne sisteme, vendar ne zato, ker ima opraviti s posameznikom, pač pa zato *ker ima opraviti le z eno njegovo lastnostjo, ki ima za sistem status elementa*. Kompleksna individualna enakost temu načelu vključitve ne ustreza prav zato, ker sestoji iz več lastnosti (»dimenzij«) ali stanj, ki so elementi različnih sistemov. Celovit pojav, kot je »kronično bolan nezaposleni moški«, je lahko objekt vključitve različnih funkcionalnih sistemov, vendar le preko posamičnega elementa – tako je za vključitev v zdravstveni sistem pomemben le element obolevnosti, za vključitev v nek program socialnih ukrepov le stanje brezposelnosti ali padec pod določeni prag dohodka. *Koncept kompleksne individualne enakosti tako v funkcionalno diferencirani družbi kot koncept vključitve in regulacije ni operativen.*

Enakost, katere subjekt je segment

Segmentna enakost je tista, pri kateri so vsi člani znotraj segmenta med seboj enaki, zunaj njega pa neenaki. Tipičen primer je poklicna (horizontalna) delitev dela (enakost znotraj istega poklica, neenakost med poklici) (v: Rus, 1990:116).

K segmentni enakosti kot homogenizaciji pripadnikov določene skupine na eni in diferenciaciji med skupinami na drugi strani teži sama socialna inercija, predvsem inercija v obliki reprodukcije ugodnih ali neugodnih startnih možnosti. Segmentna enakost kot enakost (na nizki ravni) v obrobni in enakost (na visoki ravni) v osrednjih družbenih skupinah sta učinek (ne)vključitve pripadnikov različnih socialnih skupin v promotivne socialne sisteme. Cilj socialne politike je ravno nasproten – korekcija učinkov te »spontane« segmentacije na obrobne in osrednje družbene skupine.

Enakost, katere subjekt je skupina

Načelo skupinske enakosti je ravno nasproten segmentni – enakost je uveljavljena med skupinami, ne pa tudi med posameznimi člani znotraj nje. Na primer, odstotek zaposlenih belcev in črncev mora biti enak, šola mora sprejeti enako število črncev in belcev ipd. (v: Rus, 1990:116).

Če je neenakost med skupinami oziroma segmentacija rezultat socialne inercije, mora biti nasprotno enakost med njimi učinek neke socialnoregulativne intervencije. Značilen ukrep za doseganje skupinske enakosti je *kvotno načelo*, ki učinkuje kot »antinačelo« delujočega načela vključitve in je usmerjeno k njegovemu omejevanju. S tega vidika ga je mogoče opredeliti kot *prisilni regulativni ukrep*. Z uporabo kvotnega načela kot ukrepa medskupinskega izenačevanja je sistem (na primer izobraževalni) prisiljen vključiti določeno število pripadnikov neke socialne skupine (delno) neodvisno od svojih lastnih meril vključitve. Tako se načelo skupinske

enakosti (delno) uresniči na račun individualne. Izobraževalni sistem na primer ne vključi posameznikov, ki sicer ustrezajo njegovim merilom vstopa, če je kvota za njihovo skupino že polna, čeprav so na individualni ravni bolj kompetentni od posameznikov katere od drugih skupin.

Regulacija neinkluzivnosti lahko poteka na ravni ustvarjanja pogojev za pridobitev »inkluzivnih lastnosti« (npr. znanja, kvalifikacij) pripadnikov marginalnih skupin ali pa na ravni spreminjanja (blažitve) oz. neupoštevanja meril vključitve, glede na katere so te lastnosti marginalne. *Pozitivna diskriminacija* kot proceduralno favoriziranje pripadnikov določenih socialnih skupin, katere značilen ukrep je kvotno načelo, je način regulacije, ki ne ostaja na ravni regulacije učinkov (ne)vključitve, pač pa poseže v same te mehanizme z neko prisilno zahtevo in jih (delno) spremeni. Ta vrsta intervencija je – kolikor gre pri njej vedno za *omejevanje v sistemu uporabljenega načela selekcije* – v koliziji s koristmi, ki jih prinaša funkcionalna diferenciacija sistemov.

Tak poseg, ki je problematičen z vidika poseganja v merila vključitve socialnih sistemov, pa je racionalen oziroma legitimen z vidika sistema socialne politike pri poskusu regulacije nekaterih vztrajajočih pojavov nevklučitve, ki kot taki povzročajo socialno negativne učinke.

Zaznavanje primernosti načela skupinske enakosti kot regulativnega načela je odvisno od socialnega položaja skupine, ki to načelo presoja. Črna skupina v ZDA so skušala uveljaviti skupinsko enakost med črnci in belci namesto univerzalnoinkluzivne individualne enakosti (Rus, 1990:124). To je logična strategija v razmerah, kjer je ta skupina zaradi svojega celotnega socialnega konteksta manj kompetitivna in zato njeni pripadniki na individualni ravni ne dosegajo deleža vključitve, ki bi bila sorazmerna njihovem deležu v populaciji. Tudi v raziskavi Slovensko javno mnenje, izvedeni v letih 1969 in 1972, se je pokazalo, da med zagovorniki načela enakosti prevladujejo pripadniki manj kompetitivnih skupin – manj kvalificirani, manj izobraženi, ženske, polproletarci, skupine z majhno močjo (Toš, 1974:100). *Pripadniki manj kompetitivnih skupin skušajo alokacijo nagrad korigirati na temelju načela, ki deluje s stališča drugačnega (nemeritokratskega) pojmovanja pravičnosti.*

Nasprotno pa se za individualno enakost in proti skupinski opredeljujejo belci, ki se večinsko strinjajo z »motivacijskim individualizmom« kot razlago za razlike v uspehu – socioekonomski in statusni prepad med belci in črnci se pripisujeta pomanjkanju volje ali truda na strani črncev, ne pa njihovi prirojeni manjvrednosti. Belci na ta način interpretirajo situacijo vseh deprivirancev (have-nots) ne glede na raso ali druge socialne značilnosti (Kluegel, 1990:513).

Belci kot skupina, ki je v meritokratskem sistemu uspešna, se zavzemajo za ta način alokacije socialnih nagrad, medtem ko se skupine, ki v tovrstnem tekmovanju redno »izgubljajo«, zavzemajo za načelo skupinske enakosti, za omejitev popolne vladavine načela individualni učinek-nagrada. Pripadnikom socialno uspešnih skupin je odprt dostop do socialnih nagrad na način fair tekmovanja, za katero imajo kot skupina (predvsem zaradi ugodnega startnega položaja) nadpovprečno velike kompetence in s tem možnosti za uspeh. V takem razmerju sil na primer reprodukcija marginalnega statusa rasnih ali etničnih manjšin ni nujno dokaz za rasistično politično strategijo (pripisovanje razlik v izidu rasnim razlikam v sposobnostih), pač pa zadostuje vztrajanje pri fair pravilih tekme.

Na ravni socialne teorije je mogoče razumeti, da je *načelo skupinske enakosti primerno regulativno načelo le z vidika sistema socialne politike, ne pa tudi z vidika sistemov, ki selekcionirajo in alocirajo posameznike po merilu kompetence* (izobra-

ževalni sistem, trg delovne sile). V političnem sistemu pa je odločitev za ali proti uporabi načela skupinske enakosti kot regulativnega načela stvar izida političnega spopada oziroma hierarhije vrednot, ki je rezultat tega spopada.

Tipi enakosti glede na področje enakosti

Marginalna enakost

Vsakemu se dodeli enaka količina dobrin, ni redistributivna (v: Rus, 1990:117). Ta tip enakosti za sistem socialne politike, ki ima socialno izenačevalne cilje, ni primerno regulativno načelo, saj ohranja razlike v alokaciji virov.

Redistributivna ali kompenzatorična enakost

Vzame se tistim, ki imajo več, s čimer se nadomesti primanjkljaj drugih (v: Rus, 1990:117). Redistributivna enakost je tipično regulativno načelo socialne politike. Glavni problem oziroma objekt političnega spopada je tu *obseg* tovrstnega redistributivnega posega. Glede na ta obseg je mogoče določiti tip socialne regulacije (ekspanzivni, pragmatični), za katerega gre.

Tipi enakosti glede na vrsto enakosti

Končna enakost

Dobrine in storitve so povsem enako porazdeljene (v: Rus, 1990:118). Gre za do konca izpeljano načelo redistributivne enakosti, katerega končno stanje je *popolna distributivna korekcija razlik* v alociranih socialnih nagradah oziroma popolna nadomestitev načela alokacije z načelom egalitarne distribucije. Taka vrsta enakosti je glede na obstoječo hierarhijo vrednot in obstoj funkcionalnodiferenciranih socialnih sistemov *možna le kot diktat*.

Enakost možnosti – dve varianti

Koncept *izhodiščne* enakosti kot variante načela enakosti možnosti v primerjavi s konceptom končne enakosti, kjer je merilo pravičnosti končno egalitarno stanje, stoji na stališču izenačevanja startnih položajev kot tistem ukrepu, ki zagotavlja pravičnost končnega izida (v tekmovalju). *Odsotnost izhodiščne enakosti kot dejanskega pogoja fair socialne tekme je v tem konceptu temelj spodletelosti načela enakih možnosti.* »Enaka sredstva zagotavljajo enake možnosti samo v primeru, če so zmožnosti oziroma osebne sposobnosti posameznikov izenačene (...). Če niso, bodo različno usposobljeni posamezniki v različni meri in na različni način uporabljali sredstva, ki jih imajo na voljo« (v: Rus, 1990:118).

Poseben primer uresničitve načela enakih možnosti je proporcionalna enakost (tudi *meritokratska* enakost oziroma recipročnost (equity)). Uveljavlja enaka razmerja med prispevki in prejemki (v: Rus, 1990:119). Znotraj koncepta meritokratske enakosti kot načela uresničitve enakih možnosti za oceno izida kot pravičnega

niso pomembne izhodiščne razlike, pač pa le ustrezno razmerje prispevka in nagrade, tj., pravičnost je pojmovana kot enaka nagrada za enak prispevek. S tem je *dopuščeno učinkovanje različnih startnih položajev na končno alokacijo nagrad*.

Glavna razlika med dvema načinoma uresničitve načela enakih možnosti je torej način, kako se v njuno definicijo socialne pravičnosti umestijo startne razlike (genetski in zlasti socialni kapital, pridobljen z rojstvom v nekem socialnem okolju). Medtem ko je v varianti izhodiščne enakosti za uresničitev koncepta enakosti priložnosti nujna enakost v vseh startnih atributih, pa je v meritokratski varianti merilu enakosti priložnosti zadovoljeno že z uporabo načela enakosti dostopa.

Evaluacije dveh konceptov načela enakih možnosti

Izhodiščna enakost

Za koncept izhodiščne enakosti je mogoče reči, da je možnost produkt objektivnih priložnosti zunaj nas in subjektivnih zmožnosti v nas samih (Rus, 1990:112). Enakost subjektivnih zmožnosti je odločilna postavka koncepta izhodiščne enakosti. Če te enakosti ni, ni enakosti startnih pogojev in s tem ne enakosti možnosti. Enakopravno tekmovanje obstaja le, če imajo vsi tekmujoči v enaki meri vse dejavnike, ki vplivajo na uspeh (Lloyd-Thomas, v: Green, 1988:10). Enakost priložnosti med osebami obstaja, če so pri vseh odsotne omejitve in ovire, ki bi jim sicer onemogočile izkazovanje enakovredne akcije ali doseganje enakovrednih ciljev (Green, 1988:6).

Za uresničitev dejanske enakosti možnosti tako ne zadostuje formalno enaka pravica do dostopa (na primer brezplačno javno šolanje), pač pa morajo »tekmujoči« imeti tudi enake ali vsaj podobne zmožnosti izkoristiti storitve, ki jih šola ponudi.

Blokirajoči moment zahteve po izenačevanju zmožnosti in s tem koncepta izhodiščne enakosti je *neobvladljiva kompleksnost pogojev, ki določajo raven subjektivnih zmožnosti posameznika*. Noben socialni sistem ne obvladuje oziroma ne more urejati inputov, ki so pogoj za doseganje enakega startnega stanja na ravni zmožnosti posameznika. Subjektivne zmožnosti niso učinek ene, pač pa mnogih vzročnih relacij – ravni *istosti/neistosti* (genotipska relacija, ki opredeljuje (ne)istovetne attribute vrst oziroma rodov) ter *podobnosti/različnosti* (fenotipska relacija, ki označuje posameznika kot rezultat prirojenih in pridobljenih lastnosti, torej kot učinek genetske zasnove in socialnega okolja, ki vpliva na individualni razvoj). *Enakost* kot pojem, ki zadeva razmerja med socialnimi statusi (po: Rus, 1990:108), pa je kot taka učinek (izraz) te neistosti in nepodobnosti, tj. razlik v genetski zasnovi in (predvsem) razlik v socialnem kontekstu kot določevalcu individualnega razvoja.

Green trdi, da tekmovanje med posamezniki, ki imajo neenako genetsko podlago, odločilno vpliva na to, da je njihovo medsebojno tekmovanje inherentno nefair (Green, 1988:10). Vendar *razlike na genetski ravni z vidika socialne neenakosti niso bistvene*, tj. socialna neenakost ne nastaja na tej ravni. Predpostavka o teh razlikah je bila za socialno teorijo močan pojasnjevalni dejavnik vztrajajoče neuspešnosti pripadnikov deprivilegiranih (zlasti delavskih) slojev pred odkritjem pomena socialnega okolja pri oblikovanju »človeškega kapitala«. *Dejanska raven nastanka neenakih zmožnosti je raven (ne)podobnosti, tj. razlik v individualnih razvojnih kontekstih*.

Tudi z omejitvijo na raven razlik v socialnem kontekstu individualnega razvoja kot mesta nastanka neenakosti zmožnosti ostaja možnost ureditve teh razlik malo verjetna (tu gre za pojem verjetnosti v sistemskoteoretskem smislu, ki pomeni manjšo verjetnost določenega relacioniranja glede na drugega (Luhmann, 1984, v: NR: 753). Gre za kompleks socioekonomskih in sociokulturnih pogojev, katerih učinkovanje pojasnjuje večino razlik v dosežkih med pripadniki različnih socialnih skupin.

Posledica razlik v socioekonomskih in sociokulturnih startnih možnostih med različnimi socialnimi skupinami in homogenizacije teh možnosti *znotraj* posamezne socialne skupine je nastanek in reprodukcija razlik med pripadniki različnih socialnih skupin v posedovanju zmožnosti in lastnosti, ki so bistvene za vključitev in uspeh v promotivnih socialnih sistemih. Začetne razlike sprožijo verigo ne vključitev, katerih rezultat je (re)produciranje marginalnega položaja. »Zaradi neenakih zmožnosti bodo bolje usposobljeni že v prvem kompetitivnem krogu bolje izkoristili enaka sredstva in s tem porušili izhodiščno enakost. V drugi krog kompetitivnega soočenja bodo stopili z večjimi sredstvi in z večjimi sposobnostmi, kar bo povzročilo pospešeno socialno diferenciacijo« (Rus, 1990:119).

Zaradi neuspešnih poskusov operacionalizacije izenačevanja subjektivnih zmožnosti je postavljena pod vprašaj možnost uresničitve načela enakih možnosti – v njegovi varianti izhodiščne enakosti – nasploh. »Koncept enakosti možnosti bo ostal nekoherenten tako dolgo, dokler bodo obstajale socialne vezi med pripadniki sedanje generacije z naslednjo (. . .) Ta doktrina se tako mora izteči v ugotovitev, da posameznik za svoj razvoj sploh ne bi smel biti odvisen od drugih; z drugimi besedami, doktrina je nezdržljiva z obstojem kakršne koli družbe (Lloyd-Thomas, v: Green, 1988:2).

V družbi z etabrirano hierarhijo vrednot, v kateri sta visoko umeščeni individualna in družinska avtonomija, bi bil z vidika te strukture vrednot projekt izhodiščne enakosti možen le kot prisilna regulacija, katere učinek bi bil ukinjanje navedenih avtonomij: »Če je domače okolje res vzrok neenakosti priložnosti, potem lahko le vdor v to okolje in podreditev posameznika skupnemu izenačevalnemu okolju vzpostavi enako možnost. Ker je ta možnost zavržena, je enakost priložnosti zgrešena ideja« (Green, 1988:16). Če se zahteve po izenačenih možnostih stopnjujejo do te mere, da se skuša uvesti standardizacija genskih osnov, družinske vzgoje, šolske izobrazbe, ekonomskega statusa in političnih svoboščin, se načelo enakih možnosti približuje načelu absolutne enakosti (Rus, 1990:118) in s tem načelu nekvalificiranega egalitarizma.

Izenačevanje startnih možnosti je cilj, ki je ravno nasproten delovanju socialne »inercije« – spontani reprodukciji marginalnega položaja skozi učinke materialne depriviranosti in družinske socializacije. *Če socialna inercija teži k reprodukciji obstoječega stanja, bi bila za prekinitev te inercije potrebna ogromni začetni input in verjetno uporaba prisilnih regulativnih strategij* – to bi veljalo tako za pridobivanje potrebnih materialnih sredstev kot za pridobivanje pristanka za vdor v avtonomno družinsko okolje.

Ob odpovedi uporabe radikalnih regulativnih strategij, torej pri kvalificiranem pojmovanju enakosti, ravni (ne)istosti in (ne)podobnosti (tj. ravni genetike in družinske socializacije) ni mogoče regulirati. To hkrati pomeni, da je s političnim soglasjem in gospodarskimi zmožnostmi določena meja (materialne) redistribucije praktično mejo enakosti kot pojma, ki se nanaša na položaj oziroma socialno umestitev posameznika.

Durkheim je ugotovil, da sta dva koncepta enakosti, koncept »enakosti priložnosti« in koncept »enakega obravnavanja« (treatment), na določeni ravni nezdržljiva (v: Green, 1989:110). Udejanjanje načela enakih možnosti ob izhodiščnih razlikah ni mogoče ob hkratnem upoštevanju načela enakosti obravnavanja. Tu prav diferencirano obravnavanje različno kompetentnih posameznikov rezultira v (bolj) izenačenem izidu oziroma izkoristku priložnosti.

Enakost možnosti, pojmovana kot enakost dostopa, dejansko pomeni omejitve na načelo enakosti obravnavanja (tekmovanja) pod enakimi pogoji: »Enakost mora biti razumljena kot enak dostop do ekvivalentnih nizov priložnosti, ki so vse vsaj približno dobre. Edina priložnost, ki je enaka, je priložnost tekmovanja pod enakimi pogoji« (Green, 1988:5,6).

Problem izhodiščnih razlik znotraj koncepta enakosti dostopa kot variante načela enakosti možnosti ni zaznan kot pomemben problem. *Implicitno izhodišče za evalvacijo izida kot pravičnega je obstoječe stanje individualnih tekmovalnih pogojev in zmožnosti.* Uspeh uresničitve načela enakosti priložnosti se tu določa na ravni enoznačnosti kompetitivnih postopkov in ne zadeva siceršnjih razlik med tistimi, ki konkurirajo. »Enak dostop do vseh delovnih vlog in družbenih položajev zagotavljajo univerzalna promocijska pravila na vseh področjih družbenega delovanja: vsi imajo pravico pod enakimi pogoji konkurirati za kakršno koli delovno, politično ali drugo vlogo« (Rus, 1990:112). Tisti, ki imajo enake talente in zmožnosti in ki izkazujejo enako pripravljenost, da jih izrabijo, morajo imeti enake možnosti za uspeh ne glede na svoje izhodiščno mesto v socialnem sistemu, tj., ne glede na dohodkovni razred, v katerem so bili rojeni (Rawls v: Green, 1988:17).

Načelo enakosti dostopa pod enakimi pogoji (univerzalnost promocijskih pravil) je v funkcionalnodiferencirani družbi praktično udejanjeno. Izobraževalni sistem ali trg delovne sile na primer vključitve ne regulirata z razliko, znotraj katere bi bile razlike v socialnem statusu pomembno merilo. Proceduralna diskriminacija tako ni mehanizem, ki bi pojasnjeval pomembnejši delež ne vključenosti oziroma (re)produkcije marginalnosti, pač pa je to prej omenjena izhodiščna neenakost, ki se ob uporabi univerzalnih promocijskih pravil kaže v neenakih dosežkih. Zagotavljanje kompetitivne enakosti priložnosti ne zagotavlja enake verjetnosti uspeha med kandidati (Flew, v: Green, 1988:10).

Glavna kvaliteta uporabe načela enakosti dostopa je vključitev izključno po uporabljenem merilu kompetence, tj. vključitev najkompetentnejših ne glede na vse druge (na primer statusne, etnične) razlike med njimi. »Enakost priložnosti (kot enakost dostopa, op.) je teorija kompetence. Sodelujoče izpostavlja enakim oviram. Obravnava jih enako in jih presoja po istih merilih. Pokaže objektivno vrednost dosežka in razvršča sodelujoče po njihovi izkazani zmožnosti, da opravijo nalogo. Tako selekcionira tiste, ki so najsposobnejši za opravljanje naloge« (Green, 1988:11). »Kompetitivna enakost priložnosti v teoriji velja za najučinkovitejši koncept, ki ob enakih drugih pogojih zagotavlja, da najbolj kompetentni in najbolj kvalificirani dejansko zmagajo« (Flew, v: Green, 1988:10).

Optimalna alokacija kompetence, ki je učinek uporabe načela kompetitivne enakosti priložnosti, je glavni dokaz za njegovo uporabo. »V svetu redkih (omejenih) materialnih in človeških dobrin se morajo dobrine po načelu učinkovitosti alocirati tistim, ki so najsposobnejši, da jih upravljajo in jih razvijajo. Glede na to iz načela enakosti priložnosti sledi, da morajo vsi imeti priložnost pridobiti si

neenak (a pravičen) delež dobrin in moči glede na svojo zmožnost, da s temi dobrinami in močjo upravljajo za splošno dobro, še zlasti pa za dobro najmanj privilegiranih« (Green, 1988:17).

Ob redkosti oziroma omejenosti nekaterih materialnih in človeških dobrin je torej treba zaradi racionalne alokacije in uporabe teh dobrin dopustiti učinkovanje neenake alokacije zmožnosti – dopustiti razlike v posredovanju in upravljanju dobrin glede na obstoječe razlike v zmožnosti posameznikov. Nastale razlike so na ideološki ravni legitimizirane oziroma korigirane s »splošno koristjo« oziroma koristjo za same deprivilegirane kot končnim ciljem, ki naj mu bo namenjen ves sistem kompetitivne enakosti priložnosti (enakosti dostopa in tekmovanja pod istimi pogoji). Vendar pa v funkcionalnodiferencirani družbi ne obstajata več splošni cilj in splošno načelo regulacije, pač pa le sistemsko partikularni. Prerazdelitev socialnih nagrad v korist deprivilegiranih je na primer lahko operativen cilj le v sistemu socialne politike, pri čemer je to le eden od možnih izidov spopada različnih socialnih strategij znotraj političnega sistema. *Nobenega zagotovila torej ni, da uporaba načela kompetitivne enakosti dejansko prinaša posredne koristi deprivilegiranim.*

Načelo kompetitivne enakosti oziroma *meritokratsko načelo nagrajevanja je najpravičnejša oblika alokacije nagrad, če so obstoječe razlike v izhodiščnih pogojih in zmožnostih dano dejstvo* oziroma dejstvo, ki ga ni mogoče regulirati. V sistemih, ki posameznike evalvirajo (razvrščajo) in alocirajo po merilu kompetence (na primer izobraževalni, trg delovne sile), je uporaba načela kompetitivne enakosti nujna.

Načeli izhodiščne enakosti in enakosti dostopa kot dve varianti načela enakosti možnosti nista izključujoči, pač pa je prvo le širitev drugega z zahtevo po izenačevanju startnih možnosti. Neenakost zmožnosti in drugih startnih možnosti je sicer upravičeno opažena kot dejstvo, ki bistveno določa izid tekmovanja (ki je s tega vidika nepravičen). *Nerešen problem* pa je – z vidika inputa stroškov in določitve regulativnih strategij – uporaba oziroma *operacionalizacija načela izhodiščne enakosti.*

LITERATURA

- GRAETZ, Brian: The reproduction of privilege in Australian education; *The British Journal of Sociology*, Vol. XXXIX, No. 3, 1988.
- GREEN, S. J. D.: Is equality of opportunity a false ideal for society?; *The British Journal of Sociology*, Vol. XXXIX, No. 1, 1988
- HILGARTNER, Stephen; BOSK, Charles L.: The Rise and Fall of Social Problems: A public arenas model; *American Journal of Sociology*, Vol. 94, No. 1, 1988
- KLUEGL, James R.: Trends in white's explanations of the black white gap in socioeconomic status, 1977–1989; *American sociological review*, Vol. 55, No. 4, 1990
- LUHMANN, Niklas: Zamenjava paradigme v sistemski teoriji, iz knjige: Niklas Luhmann: *Sociale Sisteme*, Suhrkamp, Frankfurt/M 1985, str. 15–19, v: *Nova revija*, št. 96–99, letnik IX, 1990, CZ, Ljubljana
- OECD: Društvena briga o predšolski deci, Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, Beograd 1989
- RUS, Veljko: *Socialna država in družba blaginje*, DOMUS, Ljubljana 1990
- TOŠ, Niko: *Družbena enakost in razvoj; Vidiki socialne diferenciacije in zavest o njih*; Obzorja, Maribor, 1974